

of political structures of the Roman state. The basic evolutionary changes have occurred in board of the emperor of August. Priorities, structure, a foreign policy direction have undergone cardinal changes and became a reference point for its receivers.

Література

- Бейкер Дж. Август. Первый император Рима. - М., 2003.
 Беликов А.П. Рим и эллинизм. Основные проблемы политических, экономических и культурных контактов / Дис. докт. ист. наук. - Ставрополь, 2003.
 Бокциани А.Г. Парфия и Рим. - М., 1966. - Ч. II.
 Егоров А.Б. Рим на грани эпох. - Л., 1985.
 Колосовская Ю.К. Рим и мир племен на Дунае. I-IV вв. н.э. - М., 2000.
 Мальованый А.М. К вопросу об образовании провинции Иллирик // ВДИ. - 1977а. - №1. - С.138-144.
 Мальованый А.М. Иллирийские походы Октавиана (35 - 33 гг. до н.э.) // ВДИ. - 1977б. - №2. - С.129-142.
 Мальованый А.М. К вопросу о римской колонизации в Иллирии // Норция. - Воронеж, 1978. - Вып.2. - С.97-104.
 Мальованый А.М. Римская колонизация и социально-экономические отношения в провинции Иллирик к началу I в. н.э. // Античный мир и археология. - Саратов, 1990. - Вып.8. - С.74-83.
 Парфенов В.Н. Социально-политическая роль римской армии (44 - 31 гг. до н.э.) / Автореф. дис... канд. ист. наук. - М., 1983.
 Смыков Е.В. Рим и Парфия: первые контакты (к вопросу о договорах Суллы и Лукулла с парфянами) // Междоусударственные отношения и дипломатия в античности. - Казань, 2000. - Ч.1. - С.325-332.
 Утченко С.Л. Цитерон и его время. - М., 1986.
 Grant M. Cleopatra. - New York, 1972.
 Morawiecki L. Political propaganda in the coinage of the Late Roman Republic (44 - 43 B.C.). - Wrocław, 1983.
 Rostovtzeff M. The Social and Economic History of the Roman Empire. - Oxford, 1963.
 Storia di Roma / Ed. G.Einaudi. - Torini, 1990. - Vol.2.
 Syme R. Roman Revolution. - Oxford, 1939. - 568 p.

Мойжес В.В. (м. Ужгород, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ КЕРАМІКИ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ ПІЗНЬОРИМСЬКОГО ЧАСУ

В II ст. н.е. на території Верхнього Потисся відбувалося формування культури карпатських курганів - останнього етапу розвитку фракійського етносу регіону. Апогею свого розвитку культура досягла в кінці II - III ст. н.е. Цьому сприяла політична стабільність, яка настала після закінчення Маркоманських війн (166 - 180 рр. н.е.), а також входження регіону, після утворення провінції Дакія (107 р. н.е.), до контактної зони з Римською імперією та встановлення, з часом, торгових зв'язків з обох сторін лімесу. Про це можна судити із масового надходження римських монет, імпорту та створенні сітки ремісничих майстерень, серед яких своєю потужністю виділяється гончарний район Міц (Котигорошко, 1993 а, с.133-134; 1999, с.111; 2001, с.153; 2008, с.259). В цей самий час відбувається зростання чисельності населення. Із близько 400 пам'яток регіону цього періоду 350 складають поселення. За підрахунками дослідників на кожні 20 кв. км припадало одне селище (Котигорошко, 2008, с.209) (рис.1).

Разом з цим, у регіоні з'являється чужорідне населення, що було пов'язано з вторгненням в другій половині II ст. н.е. носіїв пшеворської культури. Приблизно в 170 р. н.е. вони вийшли на північні кордони Дакії, де вступили в конфлікт із місцевими племенами костобоків (Dio Cass., LXXI, 12, 1; Кудрявцев, 1950).

Згадані процеси простежуються на пам'ятках регіону, насамперед у керамічних комплексах. За останні десятиліття зібрана значна колекція посуду, в першу чергу, з поселень та промислових центрів, що дозволяє провести аналіз та визначити характерні особливості місцевого виробництва.

Керамічний посуд поділяється на дві великі групи: лінійний та кружалний. Вони, в залежності від технології виготовлення, розмежовуються на підгрупи.

Лінійний посуд. В керамічних комплексах складає 20 - 40 % (Котигорошко, 1995, с.61). В залежності від складу формовочної маси та способу обробки поверхні поділяється на три підгрупи (А, Б, В).

Підгрупа А. Вироблялась із глиняного тіста з домішками шамоту, рідше шамоту та піску. Випал добрий, але не завжди рівномірний. Колір від світло до темно-коричневого. Поверхня заглажена, інколи бутриста від домішок. Орнамент зустрічається рідко і, як правило, це різні хвилясті лінії, валіний валік із пальцевими зачіпками або насічками. Основна форма цієї підгрупи - горщики. В меншій кількості представлені кубки, чашки, кришки, сковорідки, вази, миски.

Горщики. За профілем виділяються у десять основних типів.

Тип I. Конічно-усіченої форми з невиділеним вінчиком. Параметри: діаметр вінчика (D) - 26 - 29 см; висота дна (d) - 20 см; висота (H) - 26,2

см (рис.2, 1).

Тип II. Горщики джгоподібноі форми. D - 8 - 19 см; d - 11 - 14 см; H - 12 - 23,5 см (рис.2, 2).

На відміну від попередньої доби, горщики перших двох типів відомі досить в обмеженій кількості і переважно фрагментарно. Найкраще представлені у керамічних комплексах дакійських поховань у Медішупі Ауріті (Dumitraşcu, Bader, 1967, р.157; Catalogul..., 2007, р. сат. 203, 210). Зустрічаються і на пам'ятках прикарпатської групи культури карпатських курганів (Вакулєнко, 1977, рис.18, 12; таб. V, 14; VI, 15; IX, 27; XII, 6; XIII, 2-3; XVI, 1).

Тип III. Горщики витягнutoї форми. Вінець плавно відігнутий. Тулуб овальний. Його найбільше розширення припадає на центральну частину корпусу. D - 9,5 - 18 см; d - 8 - 13 см; H - 14 - 27 см (рис.2, 3).

Тип IV. Це стрункі горщики з плавно відігнутиим віничком та широким горлом. Тулуб овальний, максимальне розширення якого трохи вище середини. На місці найбільшого розширення зазвичай присутній наліпний валок із пальцевими заціпами. Дно відносно вузьке. D - 16 - 17 см; d - 9 - 10 см; H - 23,5 - 25 см (рис.2, 5).

Тип V. Широкогорлі горщики з плавно відігнутиим віничком. Плечики виражені, високо прищипані. Тулуб конічний. D - 16 - 22 см; d - 12 - 14,5 см; H - 20 - 23 см (рис.2, 7-8). Як варіант цього типу можна розглядати урну з могильника Іза I. D - 10,5 см; d - 7 см; H - 12,5 см (рис.2, 11).

Тип VI. Посудини з добре відкритим горлом і невеликим, плавно відігнутиим віничком. Тулуб випуклий. Плечики чітко виділені, високо прищипані. Горщики цього типу широко представлені на поселеннях (Kotigotoşko, 1995, р.136). D - 15 - 19 см; d - 7 - 12 см; H - 13 - 22 см (рис.2, 9-10, 12).

Тип VII. Широкогорлий посуд з найбільшим розширенням в центральній частині корпусу. Виділяються три варіанти:

Варіант А. З плавно відігнутиим віничком та округлим тулубом. Дно профільоване. D - 18 см; d - 13,5 см; H - 20 см (рис.2, 13).

Варіант Б. Горщики з тулубом наближеним до біконічної форми. Віничок плавно відігнутий. Дно невиділене, вузьке. D - 24,5 см; d - 10,5 см; H - 25,5 см (рис.2, 14).

Варіант В. До цього варіанту зараховані невеликі горщики з плавно відігнутиим віничком. Тулуб слабоовальний, дно профільоване. D - 9,5 - 13 см; d - 6,5 - 12 см; H - 11 - 18 см (рис.2, 15).

Тип VIII. Горщики з плавно відігнутиим віничком. Тулуб овальний з найбільшим розширенням в центральній частині. Дно профільоване. Діаметр віничка і дна майже однакові. D - 18 см; d - 16 см; H - 30 см (рис.2, 4).

Тип IX. Тюльпаноподібні, витягнуті пропорції горщики. Віничок плавно відігнутий, плечики не виражені. Від середини тулуба звужується до вузького денця, яке зазвичай в двічі вузьче ніж діаметр віничка. D - 11 см; d - 4,5 см; H - 14,5 см (рис.2, 16).

Тип X. Стрункі горщики з плавно відігнутиим віничком та вузьким горлом. Плечики чітко виражені, прищипані до верхньої частини корпусу (модифіковані наліпним валком з пальцевими заціпами. D - 11 см; d - 10 см; H - 21 см (рис.2, 6).

Кубки. Це мініатюрний посуд, який за пропорціями, переважно, набуває горщикам. D - 5,5 - 11 см; d - 6 - 7,5 см; H - 6 - 8 см (рис.3, 1-5). Кубки репрезентовані незначною кількістю у керамічних комплексах поселень пізньоримського часу. В.Г.Котигоршко припускає, що їх виробляли діти і використовували як іграшки (Kotigotoşko, 1995, р.136).

Чашки. Досить рідкісна форма посуду. Із відомих екземплярів виділяємо два типи.

Тип I. Конічної форми. Ручка масивна, округлої форми. D - 14 - 16 см; d - 8 - 9 см; H - 5,5 - 7 см (рис.3, 6). Такі чашки є характерним посудом для дакійської культури (Stăşan, 1969, р.153-159). На пам'ятках пізньоримського часу зустрічаються в одиничних екземплярах. Відомі за керамічними комплексами Медішуп Ауріту (Dumitraşcu, Bader, 1967, р.1; Catalogul..., 2007, р. сат. 184), Лазурі, Петєа, Супуру де Сус (Gindele, 2004, р.80), Кулчу Маре (Matei, Stancu, 2000, р.351, 3-4), Беретурані (Istvánovits, 1993, таб. III, 1) та Лужанки (Котигоршко, 1989, рис.2.3, 20). Присутні також на пам'ятках прикарпатської групи культури карпатських курганів (Вакулєнко, 1977, таб. XVI, 4; XX, 19) та черняхівської культури (Симонович, 1983, рис.4, 26).

Тип II. Циліндричної форми. Віничок невеликий і плавно відігнутий. Ручка велика, кріпиться у дна і біля центра тулуба. Представлені фрагментарно. Реставрований екземпляр відомий з поселення Бақта III (Балагура, Котигоршко, 1983, с.26, рис.2.27, 10). D - 9,3 см; d - 8,5 см; H - 6,5 см (рис.3, 7).

Кришки. Напівферичної форми. Відрізняються між собою розмірами та формою ручки, що може бути конічною, циліндричною або ж грибоподібною. Діаметр основи 9 - 18 см; діаметр ручки 3 - 5 см; висота 5,5 - 13 см (рис.3, 8-10).

Сковорідки. Одна з найбільш поширених форм посуду. Бортик витягнутий вертикально, іноді дещо овальної форми, дно плоске. Їх діаметр - 18 - 23 см, висота - 2 - 4,5 см (рис.3, 11-12). Зафіксовані вислочно у керамічних комплексах поселень, у похованнях відсутні (Kotigotoşko, 1995, р.137).

Вази. Являють собою миску, посажену на високий піддон. В залежності від профільовання верхньої частини можна виділити два типи:

Тип I. Віничок досить широкий, трохи скопшений до середини. Плечики чітко підкреслені, тулуб конічно звужується до високого піддону. D - 22 см; d - 10 см; H - 22 см (рис.3, 13).

Тип II. Вази з слабо вираженими плечиками та витягнутиим, ледь відігнутиим віничком. D - 14,5 см; d - 11 см; H - 20 см (рис.3, 14).

На відміну від попередньої доби, вази представлені в незначній кількості. Цілі екземпляри відомі з кургану 10 могильника Іза II культури

карпатських курганів, що відносяться до раннього етапу існування цієї культури (Котигорошко, 1980, с.229; 2008, с.255). В подальшому невідомі.

Миски. Представлені незначною кількістю. В залежності від свого профілю виділяються в три основні типи:

Тип I. Конічні миски. Серед цього типу виділяються два варіанти:
 Варіант А. Миска з невиділеним вінчиком. D - 14 - 22,5 см; d - 9 - 11,5 см; H - 4 - 6 см (рис.3, 17).
 Варіант Б. З коротким потовщеним вінчиком. D - 14 - 15 см; d - 9,5 - 10 см; H - 5 - 6 см (рис.3, 15).

Тип II. Миски з невиділеним вінчиком і овальним тулубом. D - 14 см; d - 5,5 см; H - 6 см (рис.3, 16).

Тип III. Глибокі миски з плавню відігнутим вінчиком. Плечики чітко виділені, від них тулуб конічно звужується до профільованого дна. D - 17 см; d - 11 см; H - 9 см (рис.3, 18).

Підгрупа Б. Сформована із добре відмученої глини з домішками жорстив із ванякової породи. Домішки доволі значного розміру, що надавало поверхні бугристості. На місці найбільшого розширення та по краю вінчиків посуд прикрашався орнаментом у вигляді пальцевих вдавлень, насічок та пальцевих зачіпок. Вигляд посуду добрий, але не завжди наскрізний. Колір сірувато-бурий або жовтуватий. Асортимент посуду цієї підгрупи обмежений і представлений, насамперед, горщиками, у меншій кількості мисками.

Горщики. В залежності від пропорцій виділені в чотири основні типи.
 Тип I. Стрункі горщики. Вінчик потовщений, плавню відігнутий. Тулуб вигнутий з високо піднятим плечиками, від яких конічно звужується до профільованого дна. Між собою різняться співвідношенням діаметра дна і горла. D - 19 - 23 см; d - 12 - 23 см; H - 28 - 36 см (рис.4, 1-2).

Тип II. Горщики з жорстко відігнутим вінчиком і високо прищипаними плечиками. Тулуб овальний, дно профільоване. D - 20 см; d - 14 см; H - 33 см (рис.4, 3).

Тип III. Приземисті горщики з відносно довгим і плавню відігнутим вінчиком. Горло добре розкрите, тулуб вигнутий, наближений до біконічної форми, з найбільшим розширенням трохи вище середини. Дно широке і профільоване. D - 15 - 20 см; d - 8,5 - 14,5 см; H - 15 - 25 см (рис.4, 4-5, 7-9).

Тип IV. Горщики з слабо вираженим вінчиком. Плечики роздуті, високо підняті із різким неретингом. Тулуб конічно звужується до профільованого дна. Представлені різноманітними розмірами, однак, в основному фрагментарно. D - 10,5 - 21 см; d - 8 см; H - 9,5 см (рис.4, 6, 10).

Тип V. Із плавню відігнутим вінчиком, який, частіше всього прикрашався насічками або пальцевими вдавленнями. Тулуб стрункий зі слабо вираженою овальністю. Максимальне розширення припадає на центральну частину. Цілі горщики відсутні (Котигорошко, 1995, р.138). Діаметр вінчика 14 - 22 см (рис.4, 11-12, 14).

Миски. Це обмежена і фрагментарно представлена форма посуду. За наявними верхніми частинами, припускаємо, що вони були невеликого

розміру у вигляді піал (Котигорошко, 1995, р.138). Приблизні параметри: D - 16,5 см; d - 10,5 см; H - 7,5 см (рис.4, 13).

Посуд цієї підгрупи має прями аналогії у керамічних комплексах пшеворської культури (Godłowski, 1977, р.1.VIII, 1; XIX, 1,5; XXI, 5; XXVI, 2,7; Козак, 1984, с.18-19, рис.19; 31; 49).

Підгрупа В. Представлена, в основному, однією формою - вазами. Вони відзначаються відмінним виготовленням. Глиняне тісто для їхнього виробництва ретельно відмучене. Із домішок використовувалась дрібнозернистий пісок. Випал добрий, наскрізний. Поверхня вкривалась яскравим чорним лощінням. Це упилювало поверхню і надавало кераміці більш естетичного вигляду (Семёнов, Коробкова, 1983, с.208). За формою цей посуд із широко розкритим горлом і добре відігнутим вінчиком. Високо підняті плечики мають переважно чіткий згин, що надає тулубу біконічної форми. Дно виражене. Деякі вази прикрашені вертикальними канелюрами. D - 10,2 - 26,7 см; d - 8 - 10,5 см; H - 12,4 - 18 см (рис.4, 15-16, 18-19).

Такі вази зустрічаються як на поселеннях (Котигорошко, Черкун, 1993, рис.1.3,9; 2.7,16, 19-20), так і в похованнях, де використовувались як урні або посудини-приставки (Vadimský-Křížka, Lamová-Schmidlová, 1990, р.13, 21; VIII, 2-3).

До цієї підгрупи зарахуємо також невеликі чорношесті мисочки зі слабо відігнутим вінчиком та виділеними плечиками. Тулуб конічний і звужується до увігнутого дна. Від дна розходяться канелюри, які орнаментують посудину. D - 9 - 13 см; d - 2 - 3 см; H - 3,7 - 4 см (рис.4, 17). Цілі миски відомі у керамічному комплексі Блажице-Богданове (Jugeško, 1982, обр.4, 6) та кремаційному похованні третьої чверті II ст. н.е. біля с. Чома (Прохненко, 2004, с.317; рис.1; Proshenko, 2010, р.439-445). Подібні за формою та орнаментацією, але стрункішої форми мисочки, зустрічаються у пшеворських похованнях кіпця II ст. на території Словаччини (Ondrouch, с.60, tab.15) та Польщі (Tejral, 1983, abb.17, 14; Godłowski, 1970, р.1, 8, 13, II, 41).

Кружалый посуд. У пізньоримський час отримав широкого розповсюдження через стрімке поширення гончарного виробництва свідченням чого є 289 виявлених гончарних печей із 14 пунктів регіону (рис.5). Це переважно показники суміжних територій. Прикладом можуть бути пам'ятки черняхівської культури та прикарпатської групи культури карпатських курганів, де відкрито лише 42 печі з 29 пунктів (Бобринський, 1991, с.185).

Картографування печей дозволяє стверджувати про існування двох великих виробничих центрів у Верхньому Потиссі. Перший (120 печей та десятки їх заготовок) функціонував у басейні р.Міц (Берегшурья-Лужанка-Берегово VI) (Котигорошко, 2008, с.216-217). Виникнення такого потужного промислового центру пов'язано з наявністю тут виходів високопластичних каолінових глин та його географічного розширення (Котигорошко, 1991, с.169-170). Другий центр знаходився у Медешул Аурті (Румунія). Тут, на площі 8 га зафіксовано та частково розкопано

(Dumitrașcu, Bader, 1967, p.20-30; Dumitrașcu, 1993, p.103-104, 140-141) 118 печей (105 виявлено в результаті геомагнітної розвідки у травні 2010 р., повідомлення Л.Марті).

Існували і менші ремісничі центри, як, наприклад, у Блажцях-Богдановцях (26 печей) (Pástor, 1961; Jugeško, 1981, s.189; 1982), Лазурі (10 печей) (Bader, Lazin, 1980, p.14-15), а також гончарні майстерні на поселеннях у Sargu-Mare (Lazin, 1980, p.134), Прешові III (Budinsky-Křížka, 1965, s.47), Чічаровцях (Kamínská, 2005, s.73; Obr.7), Чомі (Прохненко, 2007, с.48-49), Малих Рагівцях (Котигорошко, 1990, с.56; 1993б, с.147; Пеняк, 2007, с.79), Трестене при Горнаді (Jugeško, 1983, s.285-287), Острованах (Lamiova-Schmiedlova, Tomášová, 1988, s.80-84; 1999, s.79, 92; obr. 5;) та Ченгершмі (Istvánovits, 2004, p.221).

Початок їх функціонування дослідники відносять до кінця II ст. н.е., а найбільша виробнича завантаженість припадає на наступні століття (Lamiova-Schmiedlova, 1969, s.467-474; Jugeško, 1981, s.189). Асортимент продукції майстерень відзначається стандартністю форм. Відсоткове співставлення форм вказує на наявність вузької спеціалізації (Котигорошко, 1993а, с.129; 1995, с.82; 2003, с.68). Так, в Берегові VI виробляли, насамперед, миски і глечики з штампівним декором та жбани, а в Лужанці домінують, поряд з мисками та глечиками (переважно без штампівного декору), горщики з гофрованою поверхнею і кубки.

За технологією виробництва та за своїм функціональним призначенням кружальний посуд поділяється на три підгрупи: кухонний, столовий і тара для зберігання припасів (А, Б, В).

Підгрупа А. Посуд виготовлявся із добре вимученої глиняної маси зі забезпечував більшу міцність і водостійкість, а також витривалість до великих перепадів температури (Магомедов, Смиленко, 1990, с.396). Випал добрий, наскрізний. Зовнішня поверхня вкривалася чорним ангобом. Колір, на злам, сірий або жовтуватий. Посуд цієї підгрупи використовувався для приготування їжі, про що свідчить відсутність ангобу на нижніх частинах посудин в результаті його вигорання на вогнищі (Котигорошко, 1993б, с.154). Пракрашався посуд тільки врізаними горизонтальними лініями. Асортимент цієї підгрупи нечисленний: горщики, миски та кришки.

Горщики. Із сильно відігнутими вінцями, які передбачають наявність кришок до них. D - 9 - 18 см; d - 6 - 10 см; H - 11 - 23 см. В залежності від форми тулубу виділимо два варіанти:

Варіант А. Горщики з овальним тулубом і чітко вираженими плечиками, що підняті до верхньої частини (рис.6, 1-6).

Варіант Б. Тулуб округлий з найбільшим розширенням у центральній частині (рис.6, 7, 11).

Горщики цієї підгрупи отримали широке розповсюдження. Так, на пам'ятках Закарпаття вони постійно зустрічаються у керамічних комплексах поселень III - IV ст. н.е., відомі також у похованнях (Котигорошко, 1980, рис.4, 17-18; 7, 3-4; Kotigoroško, 1995, p.144). Присутні й на інших пунктах

Верхнього Потісся (Matei, Stanciu, 2000, pl.90; Gimdele, Istvánovits, 2009, abb.63-67).

Миски. Представлені однією формою. Це невеликий, трохи більший за сковорідку, приземистий посуд. Вінчик невеликий, чітко виділений. Тулуб конічний і звужується до широкого дна. D - 16,5 см; d - 12 см; H - 5,6 см (рис.6, 8).

Ця форма посуду не отримала поширення у регіоні, відома за одиничними знахідками у Заболотті та Виноградіві III (Kotigoroško, 1995, p.144).

Кришки. Репрезентовані фрагментарно. За наявними частинами можна визначити, що мали вони конічну форму з погвощеною основою, яка за профілем підходить до вінчиків горщиків цієї підгрупи (рис.6, 9-10).

Підгрупа Б. Найбільш поширена підгрупа кружального посуду, відзначається широким асортиментом. Це високоякісний сіроглиняний посуд столового призначення. Сформована із добре вимученої глини з домішками дуже дрібного шамоту, рідше дрібнозернистого піску. Іноколи домішки важко виявити. Випал добрий, відбувався в печах без доступу кисню (відновлювальний випал), в результаті чого накопичувався окис вуглецю, що перетворював окис заліза, який зазвичай входить до складу гончарних глин, у закисне залізо (Бобринский, 1991, с.139; Магомедов, Смиленко, 1990, с.397). Залежно від відсоткового вмісту заліза в складі глини виробли отримували різні відтінки сірого кольору. Процес випалу продовжувався не менше доби, а температура в печах не перевищувала 950°C (Магомедов, Смиленко, 1990, с.397). Поверхня виробів покривалася лонічним темно-сірою, рідше чорною або коричневим кольором: миски, глечики, горщики, жбани, кубки.

Миски. Це домінуюча форма столового посуду. Між собою різняться розмірами та пропорціями, що дозволяє виділити їх у всім основних типів.

Тип I. Миски з циліндричною верхньою частиною корпусу. Нижня частина конічно звужується до кільцевого піддону. Серед цього типу виділяються три варіанти:

Варіант А. З коротким вінчиком (горизонтальним, заокругленим чи скопшеним до середини), що трохи виступає назовні. D - 11 - 23,5 см; d - 5 - 8 см; H - 6 - 12 см (рис.7, 1-4).

Варіант Б. Це масивні миски з широким горизонтальним вінчиком, який зазвичай оздоблений двома паралельними борідками. D - 22 - 23 см; d - 10 - 13 см; H - 15 см (рис.7, 5-6,9).

Варіант В. Подібні до мисок першого варіанту, однак із довгим та сильно відігнутим вінчиком. D - 15 - 23,5 см; d - 5 - 11,5 см; H - 7 - 11 см (рис.7, 7-8,10-12).

Тип II. Миски відкритого типу (діаметр вінчика більший за діаметр найбільшого розширення тулуба). Стінки конічно розходяться до вінчика. Верхня частина чітко виділяється від нижньої жолобком або рубцем. Серед цього типу, залежно від профілювання вінчика, можна виділити два

варіанти:

Варіант А. Це миски з коротким, заокругленим вінчиком. Миски цього типу відомі, переважно, з Берегова VI. D - 12 - 28 см; d - 4,5 - 11 см; H - 7 - 13 см (рис. 7, 13-19).

Варіант Б. Із довгим і добре відігнутим вінчиком. Миски цього варіанту, в основному, вироблялися без штампованого декору. D - 16 - 18 см; d - 5 - 6,5 см; H - 6,5 - 8 см (рис. 7, 20-22).

Тип III. До цього типу зараховані миски з біконічним тулубом і довгим, добре відігнутим вінчиком. D - 12,5 - 28 см; d - 8 - 14,5 см; H - 8 - 14,5 см (рис. 8, 1-4).

Тип IV. Миски з чітко вираженим овальним тулубом і довгим плавно відігнутим вінчиком. D - 17 см; d - 8 см; H - 10,5 см (рис. 8, 5).

Тип V. З невеликим, заокругленим вінчиком. Тулуб біконічний. D - 11,5 - 20 см; d - 8 - 10 см; H - 9 - 15 см (рис. 8, 6-8).

Тип VI. Миски відкритого типу з овальним тулубом. Залежно від розміру та профілювання вінчика виділяються два варіанти:

Варіант А. Миски середніх розмірів із невеликим заокругленим вінчиком. D - 14 - 20 см; d - 6,5 - 7,5 см; H - 8 - 10 см (рис. 8, 9-10, 12-13).

Варіант Б. Великі, глибокі миски. Вінчик широкий, трохи скошений до середини. Дно на кільцевому піддоні. D - 29 см; d - 11 см; H - 18 см (рис. 8, 11).

Тип VII. Миски з коротким, різко відігнутим вінчиком. Діаметр вінчика менший за діаметр найбільшого розширення, яке припадає на центральну частину округлого тулуба (миски закритого типу). D - 7,5 - 19 см; d - 4,5 - 8 см; H - 6,5 - 13,5 см (рис. 8, 14-17).

Тип VIII. Це масивні, глибокі миски закритого типу. Тулуб округлий з гофрованою поверхнею, рідше оздоблювалася горизонтальними борідками. Найбільше розширення підняте на верхню частину корпусу. D - 18 - 20 см; d - 7,5 - 8 см; H - 13,5 - 17 см (рис. 8, 18-20).

Аналогічні описаним типам мисок знаходимо в гончарних майстернях Пороліссуму (Gudea, 1989, р. II-XIX; Filip, 2008; Gudea, Filip, 1997, fig. 1-13; р. I-LXV; 2003, р. I-XLIV) (рис. 9). У середовищі провінційно-римських культур варварського світу Східної Європи широкого розповсюдження отримали миски типів ІВ, ІІБ та ІІІ (Kotigoroško, 1995, р. 139).

Глечики. Слабо поширена, але добре представлена форма сіроглиняного посуду. Завдячай їх поверхня вкрита якісним лощенням. На поселеннях переважно зустрічаються тільки в уламках. Більшість цілих глечиків відомі з криниць та об'єктів гончарного центра Берештурани (Kotigoroško, 1995, р. 141). За своїми пропорціями поділяються на дев'ять основних типів:

Тип І. Це крупні глечики з широким горлом. Вінчик витягнутий уверх і оздоблений рядами горизонтальних борідок. Шийка висока та циліндрична. Тулуб овальний. Серед цього типу виділяються два варіанти:

Варіант А. Глечики з покатыми плечиками. Найбільше розширення припадає на центр посудини. D - 11 см; d - 10 см; H - 39 см (рис. 10, 1).

Варіант Б. Із різко виділеними та піднятими плечиками. D - 10 см; d - 11

см; H - 34 см (рис. 10, 2).

Тип II. Це глечики зі сферичним тулубом. За розмірами можна виділити два варіанти:

Варіант А. Глечики невеликих розмірів. Найбільше розширення припадає на центр тулуба або спущене до дна. Поверхня оздоблена рядами горизонтальних борідок та орнаментована комбінаціями штампованого декору. Глечики цього варіанту є одними з найбільш поширених. D - 6,5 - 8 см; d - 5,5 - 7,5 см; H - 16,5 - 21 см (рис. 10, 3-4).

Варіант Б. Глечики значно більших параметрів. Їх верхні частини відламані. Плечики та центр тулуба оздоблені різними горизонтальними лініями. Діаметр дна - 7 - 10 см, приблизна висота - 18 - 28 см (рис. 10, 6).

Тип III. Глечики стрункої та високої форми з плавно відігнутим вінченням. Горло широке. Тулуб плавно біконічної форми з найбільшим розширенням у центральній частині. Плечики та горло оздоблені горизонтальними борідками та валиками. D - 10 - 11 см; d - 8,5 - 9 см; H - 25,5 - 27 см (рис. 10, 10).

Тип IV. Невеликі глечики з біконічним тулубом. Серед цього типу виділяються два варіанти:

Варіант А. З високою циліндричною шийкою та витягнутим вверху вінчиком, який оздоблювався різними горизонтальними жолобками.

Тулуб прикрашався комбінацією штампованого декору. D - 6 - 8,5 см; d - 6 - 7,5 см; H - 20 - 22 см (рис. 10, 5, 7-8). Подібно до глечиків II типу варіанту А цей тип чисельний.

Варіант Б. Широкогорлі глечики приземистої форми з добре відігнутим вінчиком. D - 6 - 7,5 см; d - 5,5 - 7 см; H - 13 - 16 см (рис. 10, 9).

Глечики цього типу були поширені в доримській Дації (Pârvan, 1926, fig. 70; Stăsan, 1969, р. LXXVI, 3-4; fig. 89; 90, 3; Moscau, 1983, р. 109, р. LXXIV, 5-6).

Тип V. Глечик з високою, майже циліндричною шийкою. Вінчик невеликий, заокруглений та підкреслений жолобком. Тулуб біконічний з найбільшим розширенням у центральній частині. Поверхня у верхній частині вкрита лощеною стілкою. D - 9 см; d - 8,5 см; H - 20,5 см (рис. 10, 13).

Подібні глечики присутні в керамічних комплексах черняхівської культури (Баран, 1981, таб. VII, 7; LVI, 10; 1990, рис. 10) та прикарпатської культури (Баран, 1981, таб. VII, 7; LVI, 10; 1990, рис. 10) та прикарпатської культури (Баран, 1981, таб. VII, 7; LVI, 10; 1990, рис. 10).

Тип VI. Біконічні глечики з найбільшим розширенням у нижній третині. Поверхня прикрашалася вертикальними овальними зрізами, штампованим декором та різними горизонтальними лініями. Виділяються два варіанти:

Варіант А. Глечики з вузькою високою циліндричною шийкою, яка оздоблювалася виступами, валиками та різними жолобками. D - 5 см; d - 11 - 12,5 см; H - 28,5 - 33 см (рис. 10, 15-16).

Варіант Б. З широким горлом, що плавно переходить у біконічний тулуб. D - 10 см; d - 11 см; H - 28 см (рис. 10, 17).

Глечики з овальними зрізами рідкісні для Верхнього Потісся і відомі в регіоні тільки у керамічних комплексах Лужанки (Kotigoroško, 1995,

fig. 120, 1-2) і Лазури (Matei, Stanciu, 2000, pl.23, 1). Аналогії їм (за формою та орнаментациєю) знаходимо на пам'ятках черняхівської культури, а саме: Успенка (Махно, 1975, рис.9, 9; Магомедов, 1973, с.81; рис.1, 1; Rosobed, Simonenko, 1998, fig.5, 2-6), Ліновця, Коровинці, о.Старця, Гавриліца, Ромашки та Стецьки (Магомедов, 1973, с.81-82; Симонович, 1983, рис.8, 36,38). Такий глечик присутній і у пізньосарматському похованні в с.Мосціно Донецької обл., що датується 350 - 380 рр. н.е. (Rosobed, Simonenko, 1998, fig.3, 1; 6; s.107). Б.В.Магомедов розробив типологію та картографував глечики черняхівської культури. Глечики з вузьким горлом характерні для Дніпровського Лівобережжя, з більш широким для Середнього Подніпров'я (Магомедов, 1973, с.81-81; рис.2).

Тип VII. Глечики, подібні до попереднього типу, однак, із увігнутим до середини вінчиком та більш спущеним до низу тулубом. Поверхня без оздоблення. D - 6 см; d - 7 см; H - 22 см (рис.10, 18).

Тип VIII. Це невеликі дворучні глечики. Горло широке, тулуб бікоічний. Ручки кріпилися від вінчика до найбільшого розширення глечика. D - 6 - 6,5 см; d - 4 - 4,5 см; H - 8,5 см (рис.10, 12,14). В літературі зустрічається визначення канфарос (Jurecko, 1981, s.176).

Тип IX. До цього типу зарахований невеликий глечик із профілюванням, ідентичним до глечиків типу IV варіанту Б, однак, з трьома ручками. Оздоблений під горлом валиком, а на плечиках врізною боріздкою. D - 6,4 см; d - 5,8 см; H - 13 см (рис.10, 11). Відомий за керамічним комплексом поселення Коритняни II (Балагури, Котигорошко, Гранчак, 1979, с.36, рис.15, 4; Балагури, Котигорошко, Ковач, Петров, 1978, с.294). Він виступає імітацією посуду для пиття, що вироблявся в гончарних майстернях Аквінкума (Szombothegy, 1957, ol.196-197).

Горщики. Серед посуду цієї підгрупи складають відносно невелику групу. Поверхня зазвичай вкрита лощенням та прямими горизонтальними лініями. В залежності від профілювання виділені у шість типів.

Тип I. Із добре відігнутим вінчиком і струнким овальним тулубом. Найбільше розширення припадає на центральну частину. D - 11,5 см; d - 7 см; H - 21,5 см (рис.11, 1).

Тип II. Горщики з плавно відігнутим вінчиком. Плечики високо підняті. Тулуб опуклий, конічно звужується до дна на кільцевому піддоні. D - 9,5 см; d - 6,5 см; H - 15,5 см (рис.11, 2).

Тип III. Округлі горщики з найбільшим розширенням у верхній третині корпусу. Вінчик добре відігнутий. Поверхня посудин гофрована. D - 9 - 14 см; d - 5 - 7,5 см; H - 10,5 - 19,5 см (рис.11, 3-4).

Такі горщики відомі тільки за матеріалами Лужанки, а в керамічних комплексах поселень і могильників відсутні. Пов'язано це з тим, що вони, ймовірно, вироблялися на замовлення та вивозилися до сусідніх територій (Котигорошко, 1993а, с.129).

Тип IV. Горщики з плоским, горизонтальним вінчиком. Тулуб округлий з найбільшим розширенням в центральній частині. Корпус прикрашений жолобками та врізними зигзагоподібними лініями. D - 16 - 17 см (рис.11,

Тип V. Невеликі горщики з плавно відігнутим вінчиком. Тулуб іншуклий, наближений до бікоічної форми, з найбільшим розширенням у центрі. Верхня частина прикрашена врізними лініями. D - 10 - 14 см; d - 6 - 7,5 см; H - 14 - 16 см (рис.11, 6).

Тип VI. Горщики з чіткою бікоічністю тулуба, максимальне розширення якого в центральній частині або трохи опущене. Дно на кільцевому піддоні. Верхня частина прикрашалася врізними горизонтальними або зигзагоподібними лініями. Екземпляр з Лужанки оздоблений пролощеною стрічкою. D - 7 - 12,5 см; d - 6,8 - 15,5 см; H - 13,2 - 25 см (рис.11, 7). Такі горщики однаково присутні як на поселеннях, так і в похованнях, зокрема в Іш (Смішко, 1960, таб.XVII, 11; XIX, 5,7,10; Котигорошко, 1980, рис.4, 20; 7, 1,5).

Жбани. Це посуд із широким горизонтальним вінчиком, переважно з борізками у верхній частині. Шийка висока. Тулуб округлий з найбільшим розширенням в центральній частині або трохи спущеним. Дно в більшості випадків на кільцевому піддоні. D - 9,5 - 13 см; d - 6,5 - 8,5 см; H - 13,5 - 18,5 см (рис.12, 1-6).

Крім виробничих центрів, зустрічаються на поселеннях III - IV ст. н.е. (Паладь Комарівці, Берегово VI, Мочола, Шамудовце) (Котигорошко, 2008, с.239).

Кубки. Це невеликий за розміром посуд. За профілюванням та оздобленням виділені у чотири типи.

Тип I. З циліндричним корпусом, що прикрашений вдавленнями (Faltenbecher). Вінчик не виділений або ледь відігнутий. Дно на кільцевому піддоні D - 10 - 11 см; d - 5 - 6 см; H - 12 - 15 см (рис.13, 1-3).

Такі кубки є типовою продукцією римських провінційних майстерень. Вони були широко розповсюджені в римських містах та похованнях (Рослу, 1956, pl.VII, 14,18; Kraskovska, 1974, s.107, tab.77, 8-9,12). Виготовлялись також в Лужанці та Берегшурани. На інших пам'ятках Верхнього Потисся невідомі (Kotigoroško, 1995, p.144). Причиною цього може бути те, що вони вироблялися на замовлення як і горщики III типу (Котигорошко, 1993а, с.129).

Тип II. Кубки конічної форми з невеликим округлим вінчиком, який виділений врізною лінією. D - 6,5 см; d - 3 см; H - 5 см (рис.13, 4).

Тип III. З рифленим конічним корпусом, вінчик плавно відігнутий. D - 6,5 - 10 см; d - 3 - 4 см; H - 6 - 7,5 см (рис.13, 5-8). Подібно до кубків I типу вироблялися у Лужанці. На поселеннях (вняток Береги) невідомі (Kotigoroško, 1995, p.144).

Тип IV. До цього типу зараховані кубки, які за своїми пропорціями відповідають горщикам підгрупи Б. В більшості випадків верхня частина оздоблювалася врізними горизонтальними борізками. D - 4,5 - 10,5 см; d - 3 - 6 см; H - 6 см (рис.13, 9-13).

Характерною рисою посуду цієї підгрупи є широке використання штампованого декору, який складається з різноманітних геометричних

фігур, рослинного орнаменту, зірочок та інших візерунків. Часто з них створювали різні комбінації. В.Г.Котигорошко провів типологічно штамів і виділив їх в VIII основних груп (Kotigoroško, 1997, p.811-812):

- I. Солярні знаки. Вони найбільш поширені і виступають в комбінації з іншими візерунками (рис.14, 1-16, 88-97).
- II. Геометричні знаки (кола з внутрішнім вмістом, квадрати, ромби, трикутники та еліпси) (рис.14, 17-33, 98-105).
- III. Хрестоподібні знаки (рис.14, 34-38, 106-108).
- IV. Рослинні знаки (рис.14, 39-52, 109-118).
- V. Арочні знаки (рис.14, 53-59, 119-122).
- VI. Кутники (рис.14, 60-68, 123-127).
- VII. Гириандолоподібні знаки (рис.14, 69-73, 128-129).
- VIII. До цієї групи зараховані знаки, які не отримали розповсюдження (рис.14, 74-87, 130-137).

Серед наведених груп найчастіше зустрічаються знаки I, V та VI груп. Наносилися штампований декор на поверхню посудин за допомогою зубчатого колесика, загостреного паличкою чи спеціальними штампамі. Останні вироблені з глини і мають різноманітні форми (рис.15). Біля 80 таких штампів було знайдено в Беретшурани та п'ять у Лужанці (Kotigoroško, 1997, p.811). Деякі штампів відомі з Ченгерськими (Istvánovits, 2004, p.221).

Семантика орнаментів відображає ідеологічні уявлення тогочасного населення. Широкого поширення отримали ураністичні культи. Так, на посуді переважають зображення сонця та блискавки, води та зрок. Розетки та циркулярні кільця символізують сонце та зірки. Небо передавалось у вигляді арок, а блискавки та вода лощеними та візними хвилястими чи косими пунктирними лініями (Kotigoroško, 2000, s.147; 2008, s.267-269).

Підгрупа В. До цієї підгрупи зарахований великий посуд, який використовувався для зберігання припасів - піфоси. Вінчик горизонтальний і широкий. Тулуб яйцеподібної форми, дно відносно вузьке на плитчастому піддоні. Декор складається з візних хвилястих ліній, які наносилися на плечики і вінчик та з прямих, горизонтальних, візних ліній. D - 32 - 52 см; d - 16 - 24 см; Н - 52 - 82 см (рис.16, 1-8).

За технологією виробництва можуть бути виділені у наступні варіанти: Варіант А. Із добре відмученої глини з домішками шамоту. На зламі червоного кольору. Поверхня вкривалася чорним ангобом.

Варіант Б. Вироблялися також з добре обробленої глини, однак із домішками крупнозернистого кварцового піску. Колір сірий чи жовтуватого-сірий.

Окрім наведених вище варіантів виділяється ще один, відомий виключно у вигляді уламків (Kotigoroško, 1995, p.145). Це сіроглиняні піфоси з замиленою поверхнею і без помітних домішків у глиняному тісті.

Подібний посуд невідомий у Верхньому Потіссі до середини I ст. до н.е., тобто до часу проникнення лаків. Походження його пов'язують із грецьким посудом типу "dolea" або "pythoi" (Párvan, 1982, p.587-588). У

керамічних комплексах пам'яток пізньоримського часу вони є звичайним явищем.

В результаті аналізу керамічного матеріалу ключових пам'яток Верхнього Потісса здійснено класифікацію посуду та визначено його основні риси.

Аналіз ліпної кераміки вказує на її генетичну неоднорідність. Так, посуд першої підгрупи є традиційним у домашньому виробництві місцевого населення. Майже весь посуд, окрім одиничних форм (горщики типу VII - X, чашки типу II, миски типу I Б та II), вироблявся у традиціях носіїв попередніх фракійських культур регіону (Мойжес, 2008, рис.1-2; 2010, рис.1-2).

Також в керамічних комплексах пам'яток присутні типові пшеворська кераміка, яка виділена у підгрупи Б та В, і свідчить, окрім ґрунтових поховань з більше ніж 20 пунктів регіону (Котигорошко, 2008, с.226; Proshenko, 2010, s.439), про проникнення нового етносу. Загалом вона представлена незначною кількістю на окремих поселеннях регіону (Lamióvá-Schmidlová, 1969, s.463-466; Котигорошко, 1986, с.234; Gindele, 2004; Gindele, Istvánovits, 2009, abb.22-29). Винятком є дві будівлі на поселенні Буча, де вона домінує над фракійською (95 %) (Kotigoroško, 1995).

Відмічається також суттєве зменшення, у порівнянні з попередньою добою, асортименту ліпної кераміки. Це пов'язано із стрімким поширенням виробництва кружального посуду, що забезпечувало потреби населення Верхнього Потісса у парадному столувому наборі. Він представлений різноманітною кількістю форм, більшість із яких є новими для регіону. У зв'язку із цим постало питання про організаторів його виробництва.

У науковій літературі, на рахунок цього, існують дві основні думки. Угорський дослідник Д.Чалаш, виділивши пам'ятки II - III ст. н.е. в районі ремісничого центру Беретшурани під назвою "культура Берет", припустив, що це були германці-вандали (Csallany, 1966, old.87-88; 1970, old.657-663). Серед вітчизняних дослідників дану думку підтримує Й.В.Кобаль (1992, с.123; 2000, с.61). Не заперечує участь у формуванні гончарних промислових центрів типу Беретшурани, в якості консолідуючої сили, носіїв пшеворської культури і В.Г.Котигорошко (1993б, с.155, 1999, с.111).

Більш аргументованою є думка Я.Веловейського (Wielowiejski, 1960, s.109, 403), який пов'язав створення гончарних центрів на території варварського світу із провінційними ремісниками. Їх прихід в регіоні був викликаний кризою Римської імперії наприкінці II - III ст. н.е. У подальшому в виробництві приймало участь і місцеве населення.

Підтвердження цієї думки знаходимо в широкому розповсюдженні гончарних печей варіанту А (по І.Геннінгу). Вони домінують у Верхньому Потіссі, а саме, виключно печі цього варіанту використовувалися в гончарних центрах провінції Дації (Hemming, 1977, s.193-194). На це вказує і порівняльний аналіз штампів (рис.14) і найбільш поширеної форми посуду - мисок (рис.9).

Свідченням участі місцевих майстрів у виробництві є збереження традиційних гончарних печей кельського типу (варіант В по І.Геннінгу) і поява нових штампів та їх комбінацій. Це дозволило виділити верхньопотиську кераміку в локальну групу (Котигорошко, 1993б, с.155).

Нааявність ліпної кераміки шеворського типу на поселеннях із гончарними майстернями (Котигорошко, 1993, с.155) дозволяє допустити участь у виробничому процесі носіїв шеворської культури. Можливо, в подальшому вони заснували великий промисловий центр на лівобережній частині верхів'я Вісли, а саме в районі Нова Гута - Іголомія, де на відстані 16 км відкрито близько ста гончарних печей (Zaki, 1960; Wielowiejski, 1960; Buratinsky, 1976). Початок їх функціонування датується III ст. н.е. (Sajewski, 1959, s.121; Buratinsky, 1976, s.96). Слід відзначити, що використовувалися тут винятково печі варіанту В (окрім печі №6) (Wielowiejski, 1960, s.104; Buratinsky, 1976, s.99). Втім, переважно вироблялася кераміка іншого взірця, так звана "шершава". Штампована є дуже рідкісною і репрезентована у мізерній кількості. Скоріше за все вона виступає імпортном (Lamióva-Schmiedlová, 1963, s.71).

Наприкінці IV ст. н.е., у зв'язку з подіями Великого переселення народів, порушуються міжрегіональні економічні зв'язки. Через це зникає попит на високоякісний кружалний посуд, втрачаються технічні надбання і регіональне гончарство занепадає. Поруч із цим гасне життя на чисельних поселеннях і завершується багатовікова історія фракційців Верхнього Потисся.

Ключові слова: Верхнє Потисся, пізньюоримський час, кераміка, ліпний посуд, кружалний посуд, технологія виготовлення, гончарні печі, штамп.

Мойжес В.В. (м. Ужгород, Україна)
Класифікація кераміки Верхнього Потисся пізньюоримського часу
 (Резюме)

В результаті аналізу керамічного матеріалу пам'яток Верхнього Потисся пізньюоримського часу проведена класифікація посуду.

У виготовленні ліпної кераміки підгрупи А відмічається збереження традицій попередніх фракийських культур. Зменшення асортименту ліпного посуду пов'язано з повсюдним запровадженням гончарства. Про це свідчать сільські майстерні, а також виробничі керамічні райони Міц і Медіешул Ауріт. Вини забезпечували високоякісним посудом не тільки потреби населення регіону, а і суміжні області.

Організаторами гончарного виробництва регіону пізньюоримського часу найбільш ймовірно були майстри з провінції Дакії, про що свідчить поява асортименту посуду і гончарних печей, притаманних для північної території провінції Дакії, а конкретно Пороліссума.

Мойжес В.В. (г. Ужгород, Україна)
Класифікація кераміки Верхнього Потисся пізньюоримського часу
 (Резюме)

В результаті аналізу керамічного матеріала пам'яток Верхнього Потисся пізньюоримського часу проведена класифікація посуду.

В виготовленні ліпної кераміки підгрупи А відмічається збереження традицій попередніх фракийських культур. Зменшення асортименту ліпного посуду пов'язано з повсюдним запровадженням гончарства. Об этом свидетельствуют сельские мастерские, а также производственные керамические районы Миц и Медешул Аурит. Они обеспечивали высококачественной посудой не только потребности населения региона, но и прилегающие области.

Организаторами гончарного производства региона позднеримского времени наиболее вероятно были мастера с провинции Дакии, о чём свидетельствует появление асортимента посуды и гончарных печей, присущих для территории севера провинции Дакии, а конкретно Пороліссума.

Moizhes V. (Uzhgorod, Ukraine)
Classification of Ceramics of Upper Tisza Region of the Late-Roman Period
 (Summary)

Classification of dishes in the result of analysis of ceramic material of the clue monuments of the Upper Tisza region was led.

Preventing of traditions of the preceding Thracian cultures is admitted in production of ceramics of group A. Decreasing of assortment of hand-made dishes is connected with everywhere whidespreading of pottery. Village workshops and productional ceramic districts Mic and Medieshul Aurit sign about this. It's production provided not only demands in high quality ceramics not only the region population but also neighboring territories.

The organizers of pottery production of the region in late roman time, more probably, were craftsmen of province Dacia. Appearing of assortment of ceramics and pottery stores usual for the north territory of province Dacia, more concrete for Porolissum, signs about this.

Література

Балагури Э.А., Котигорошко В.Г., Ковач К.И., Петров С.Г. Работы экспедиции Ужгородского университета // АО-1977. - М., 1978. - С.293-294.

Балагури Э.А., Котигорошко В.Г., Гранчак И.М. Археологические исследования

- в зонах строительства мелиоративных систем на территории Закарпатской области Украинской ССР / Отчёт. - Ужгород, 1979. - 102 с.
- Балагури Э.А., Котигорошко В.Г. Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем на территории Закарпатской области УССР в 1982 г. / Отчёт. - Ужгород, 1983. - 49 с.
- Баран В.Д. Черняхівська культура. - К., 1981.
- Баран В.Д. Памятники черняхівської культури // Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття. - К., 1990. - С.47-58.
- Бобринський А.А. Гончарные мастерские и горы Восточной Европы. - М., 1991.
- Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тис. н.е. - К., 1977.
- Кобаль Й. Деякі проблеми етно-культурного розвитку населення Закарпаття в I тисячолітті нашої ери // АН. - 1992. - Ц. - С.121-136.
- Кобаль Й. Культурні зони на території сучасного Закарпаття (Україна) в епоху римських впливів // Acta Boregasiensis. - Boregszász, 2000. - С.53-76.
- Козак Д.Н. Штеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. - К., 1984.
- Котигорошко В.Г. Итоги изучения могильника Иза I в Закарпатье // СА. - 1980. - №1. - С.229-247.
- Котигорошко В.Г. Вопросы происхождения и этнокультурной принадлежности населения Верхнего Потисья римского времени // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. - Нитра, 1986. - С.227-238.
- Котигорошко В.Г. Археологические исследования в зонах строительства мелиоративных систем в бассейне Верхнего Потисья и спасательно-охранные раскопки опидума Галлин-Ловачка и городища Малая Колпана (Закарпатская обл. УССР) / Отчёт. - Ужгород, 1989. - 39 с.
- Котигорошко В.Г. Население Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). - К., 1990. - С. 55-58.
- Котигорошко В.Г. Культура римского времени // Древняя история Верхнего Потисья. - Львов, 1991. - С.147-178.
- Котигорошко В.Г. Римские импорт и выделение экономических районов в Верхнем Потисье // ВДИ. - 1993а. - №3. - С.121-136.
- Котигорошко В.Г. Гончарное производство в Верхнем Потисье III в. до н.э. - IV в. н.э. // ВР. - 1993б. - IV. - С.143-156.
- Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. - IV в. н.э.). - Ужгород, 1995.
- Котигорошко В.Г. Этнополитические аспекты истории населения Верхнего Потисья I тыс. до н.э. - I тыс. н.э. // Relatii romano-ucrainiene, istorie și contemporaneitate. Румынсько-українські відносини: історія і сучасність. - Satu Mare, 1999. - С.101-118.
- Котигорошко В.Г. Вірування і пантеон божеств гето-даків // Давня і середньовічна історія України. - Кам'янець-Подільський, 2000. - С.146-152.
- Котигорошко В.Г. Роль монет в системі взаємодій Римської імперії и населення северо-восточной окраины Карпатского ареала // Сапатіса-Карпатіка. Давня історія України і суміжних регіонів. - Ужгород, 2001. - Вип.13. - С.145-158.
- Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в контексті стародавньої історії Карпатсько-Дунайського ареалу. Навчальний посібник. - Ужгород, 2003.

- Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в давнину. - Ужгород, 2008.
- Котигорошко В.Г., Черкун Й.К. Археологические исследования в бассейне р.Верке Закарпатской обл. Украины / Отчёт. - Ужгород, 1993. - 21 с.
- Кулявцев О.В. Вторжение костобоков // ВДИ. - 1950. - №3. - С.57-69.
- Магомедов Б.В. До вивчення черняхівського гончарного посуду // Археологія. - К., 1973. - 12. - С.80-87.
- Магомедов Б.В., Смиленко А.Т. Гончарство // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. - К., 1990. - С.393-400.
- Махно Є.В. Черняхівська культура // Археологія Української РСР. - К., 1975. - С.45-78.
- Мойжес В.В. Еволюція ліпного посуду фракийців Верхнього Потисся // Сапатіса-Карпатіка. - Ужгород, 2008. - Вип.37. - С.15-26.
- Мойжес В.В. Традиції домашнього керамічного виробництва фракийців Верхнього Потисся // Науковий і мистецький світ Федора Погоушняка. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого. - Ужгород, 2010. - С.392-402.
- Пеняк П. Давнє гончарство Закарпаття. - Ужгород, 2007.
- Прохненко І.А. Кремаційні поховання біля села Чома Берігівського району Закарпатської області // Археологічні дослідження Львівського Університету. - Львів, 2004. - Вип.7. - С.315-319.
- Прохненко І. Чомської археологічний комплекс // Історичні студії. Проблеми давньої і середньовічної історії та етнології. - Ужгород, 2007. - Вип.1. - С.46-64.
- Семёнов С.А., Коробкова И.Ф. Технологии древнейших производств. - Л., 1983.
- Симонович Е.О. Черняхівська кераміка Подніпров'я // Археологія. - К., 1983. - 43. - С.26-42.
- Смишко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. - К., 1960.
- Bader T., Lazin Gh. Marturi archeologice din județul Satu Mare. - Satu Mare, 1980.
- Budinsky-Krička V. Doba laténska, rímska a st'abovania pádrov - od Keltov k prvým Slovanom // Dejiny Prešova I. - Prešov, 1965. - S.29-58.
- Budinsky-Krička V., Lamitová-Schmidlová M. A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín // SA. - 1990. - XXVIII. - 2. - P.245-344.
- Burabinsky S. Rzemieslnica produkcja ceramiki siwej toczoney z okresu wpływów rzymskich w Nowej Hucie i Igołomii // Prace archeologiczne. Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Srodkowej w okresie wpływów rzymskich. - Kraków, 1976. - 22. - S.89-110.
- Cassius Dio. Istoría Romana. - București, 1977. - T.II.
- Catalogul colecției de arheologie. - Satu Mare, 2007.
- Crășan I.H. Ceramica daco-getică. - București, 1969.
- Csallány D. Die Beretg-Kultur // Acta Antiqua et Archeologica. - Szeged, 1966. - 10. - S.87-88.
- Csallány D. A vandálok régészeti emlékei a Kárpátmedencében (i.n. II-IV század) // ФНМАИ. - 01.660.663. - Nyitregyháza, 1970. - 744 old.
- Dumitrașcu S. Dacia apuseană (teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea dacie romane). - Oradea, 1993.
- Dumitrașcu S., Bader T. Asezarea dacilor liberi de la Madieșul Aurit. - Satu Mare, 1967.
- Filip C. Ceramica stampilata de la Porolissum // Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a imperiului roman. - Cluj-Napoca, 2008. - vol. V. - 524

- P. Gajewski L. Badania nad organizacją produkcji pracowni garncarskich z okresu rzymskiego w Igolomii // Archeologia Polski. - Warszawa, 1959. - III. - S.101-158.
- Gindete R. Probleme privind ceramica dacică și germanică din așezările din nord-vestul României // SMSC. - 2000-2004. - XVII-XXI/1. - P.71-88.
- Gindele R., Istvánovits E. Die römzeitliche Siedlung von Csengersima - Petea. - Satu Mare, 2009.
- Godlowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe. - Krakow, 1970.
- Godlowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku // MSW. - 1977. - IV. - S.7-237.
- Gudea N. Vasele ceramice ștampilate de la Porolissum // AMP. - 1989. - IV. - P.105-145.
- Gudea N., Filip C. Die gestempelten Gefäße von Porolissum. II. Die gestempelten Gefäße aus dem Kastell auf dem Hügel Pomiet // AMP. - 1997. - XXI. - S.9-219.
- Gudea N., Filip C. Vase ceramice cu decor ștampilat nord-vest de limesul dacic // AMP. - 2003. - XXV. - P.19-130.
- Hening J. Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im I. Jahrtausend u. Z. // Zeitschrift für Archäologie. - 1977. - 11. - S.181-206.
- Istvánovits E. Some data on the history of the Upper Tisza region in the roman age // VP. - 1993. - IV. - P.127-142.
- Istvánovits E. Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza Region // SZ AÜSAV. - 2004. - 36. - P.219-228.
- Jurečko P. Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku // HC. - 1981. - 12. - S.169-209.
- Jurečko P. Významné centrum hrčiarkej výroby z doby rímskej na východnom Slovensku // NO. - 1982. - 24. - S.113-139.
- Jurečko P. Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej // HC. - 1983. - 14. - S.277-384.
- Kaninská L. Dve fázy osídlenia z doby rímskej v Čičarovciach // VP. - 2005. - VII. - S.57-82.
- Kotigoroško V. Ținturile Tisei Superioare în veacurile III î. e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene și romană). - București, 1995.
- Kotigoroško V. Ceramici ștampilată din regiunea Tisei Superioare. Romani și barbari la Frontierele Daciei Romane. Rómer und barbaren an den grenzen des Rómischen Dakiens // AMP. - 1997. - XXI. - P.809-832.
- Kraskovska L. Gerulata Rusovce. Rimské pohrebisko I. - Bratislava, 1974.
- Lamiová-Schmiedlová M. Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku // SA. - 1963. - XI. - 1. - S.59-86.
- Lamiová-Schmiedlová M. Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei // SA. - 1969. - XVII. - 2. - S.403-501.
- Lamiová-Schmiedlová M., Tomášová B. Osada z doby bronzovej a hrčiarška dielňa z doby rímskej v Ostrovanoch // NO. - 1988. - 30. - S.77-96.
- Lamiová-Schmiedlová M., Tomášová B. Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacrvstvom sídlisku v Ostrovanoch // SA. - 1999. - XLVII. - 2. - S.75-132.
- Lazin Gh. Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III-IV e.n. descoperite la Satu Mare // SMSC. - 1980. - IV. - P.133-142.

- Matei A., Stanciu I. Vestigii din epoca romană (sec.II - IV P. Chr.) în spațiul nord-vestic al României. - Zalău - Cluj-Napoca, 2000.
- Moscațu E. Ceramica traco-getică. - București, 1983.
- Ondrouh V. Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. - Bratislava, 1957.
- Párvaň V. Getica. O protoistorie a Daciei. - București, 1982.
- Pástor J. Sídľiskový výskum v Blažiciach // SZ AÜSAV. - 1961. - 6. - S.83-122.
- Poczy Sz.K. Die Tóp ferwerkstätten von Aquincum // AAH. - 7. - 1956. - S.73-138.
- Podobed V.A., Simonenko A.V. A Late Sarmatian Burial in the Central Donetsk Basin // CAH. - 1998. - P.99-108.
- Prochenko I. Germanic Burials Nearby of village Chorna of Zakarpatska oblast of Ukraine // Tracii și vecinii lor în antichitate. The Thracians and Their Neighbours in Antiquity. Studia in honorem Valeriu Sîrbu. - Brăila, 2010. - P.439-445.
- Szombathely S. Fesztett háromfűlű korsó // Magyarországi régészeti leletei. - Budapest, 1957. - Old.196-197.
- Tejral J. Mahren und die markmannenkriege // SA. - 1983. - XXXI. - 1. - S.85-120.
- Wielowiejski J. Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim // Materiały Starożytność. - Warszawa, 1960. - T.6. - 426 s.
- Żaki A. Igołomia. Uwagi o małopolskim ośrodku produkcji ceramiki sivej // Archeologia. - Warszawa, 1949. - III. - S.342-352.

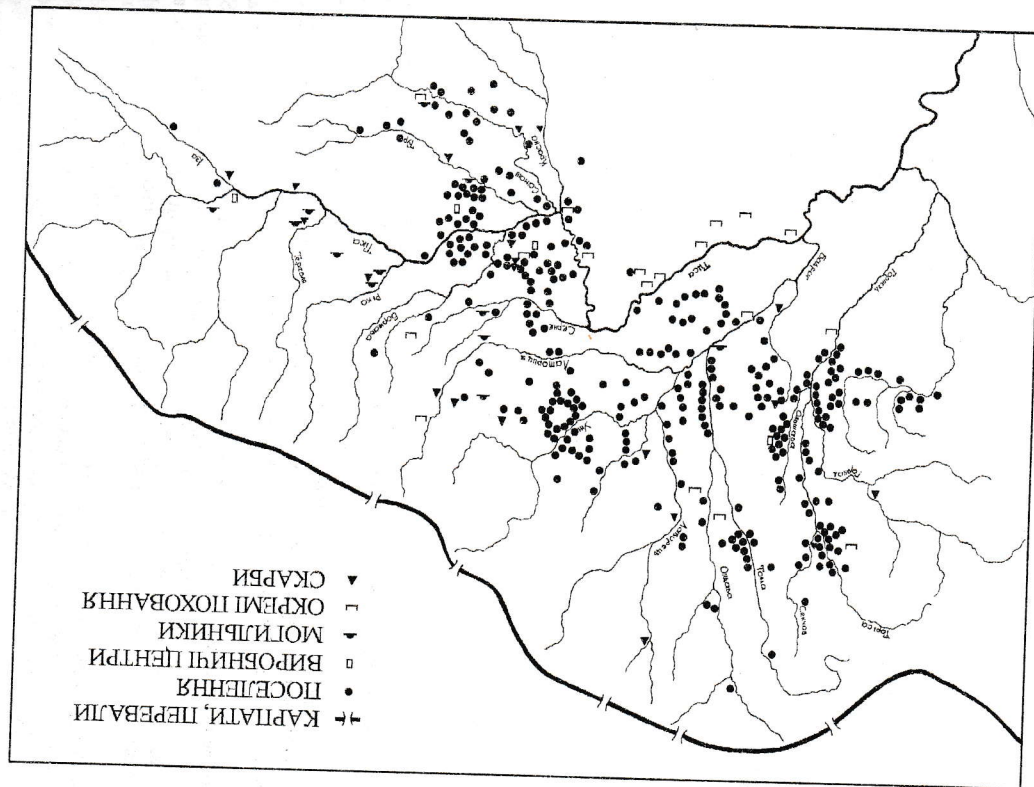

Рис. 1. Карта розміщення пам'яток Верхнього Потісся II - IV ст. н.е. (по В.І.Котигорошці)

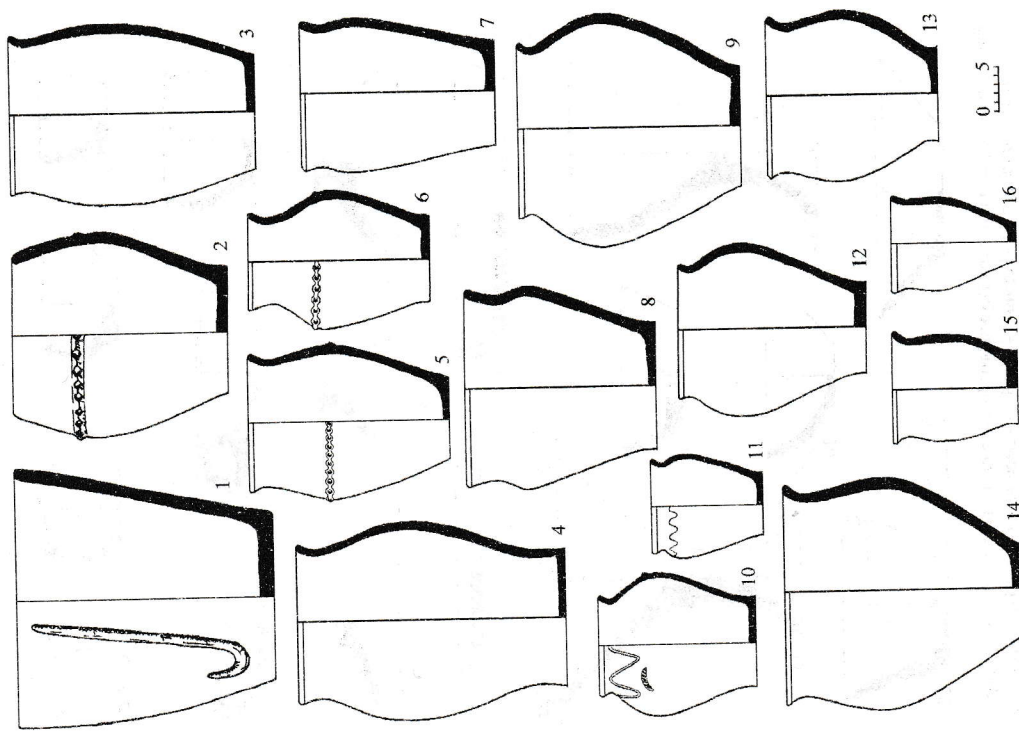

Рис. 2. Ліпний посуд пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу, Підгрупа А.
 1-2, 5-6 - Мелішув Аурт; 3, 7, 10-12 - Іза I; 4 - Паладь Комарівці; 8, 14 -
 Блажиче-Богдановці; 9, 13 - Сена; 15 - Лужанка; 16 - Мочола.

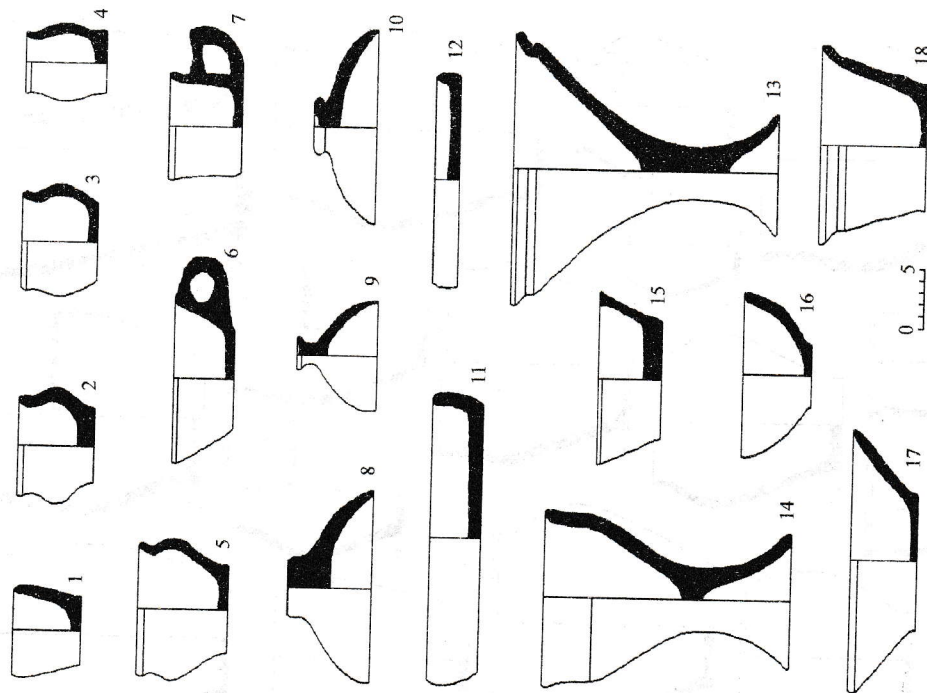

Рис.3. Ліпний посуд пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа А.
 1-2 - Клячаново; 3 - Горяни; 4 - Іза I; 5 - Берештурянь, 6,15-17 - Дужанка; 7 -
 Бақта III; 8,10 - Дубровка; 9 - Берегово; 11-12 - Петрово; 13-14 - Іза II; 18 -
 Мочола.

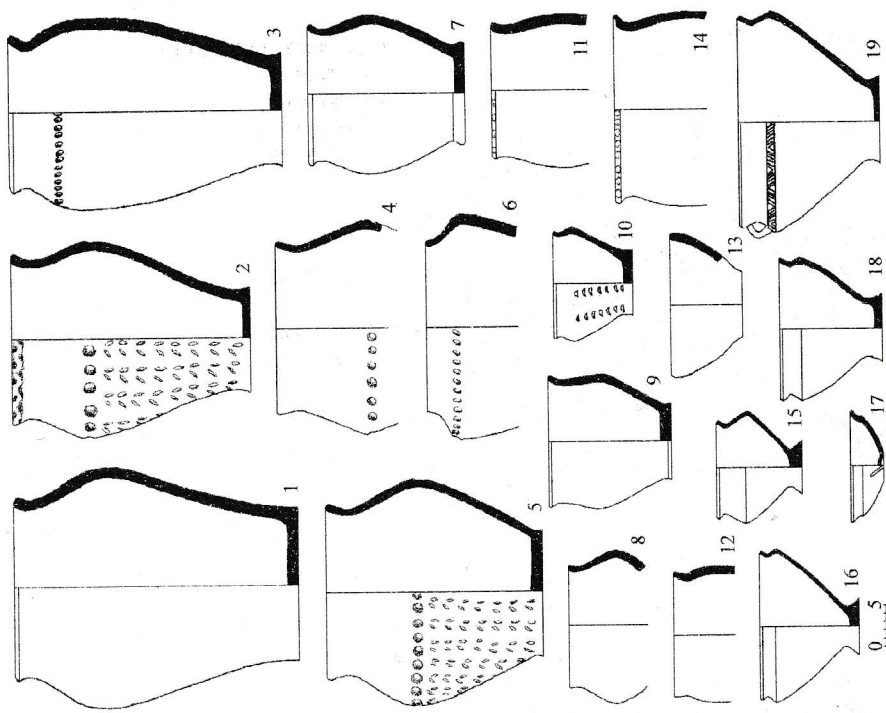

Рис.4. Ліпний посуд пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу.
 Підгрупа Б (1-14) та В (15-19). 1,3 - Брагово, 2,4-5,7-9,11-12,14,18 -
 Буца; 6,13 - Мочола; 10 - Вузлове; 15-16,19 - Земшлін; 17 - Чома.

Рис. 5. Карта розміщення гончарних печей Верхнього Лоптяся пізньоримського часу. 1 - Березово VI; 2 - Берештурянь; 3 - Влякшице-Богдановці; 4 - Лазурь; 5 - Лужанка; 6 - Мали Ратовці; 7 - Мешшун Аурт; 8 - Островани; 9 - Прешов III; 10 - Сатю-Марє; 11 - Трєтєне при Горнаці; 12 - Чєнтєршїма; 13 - Чїчаровці; 14 - Чома.

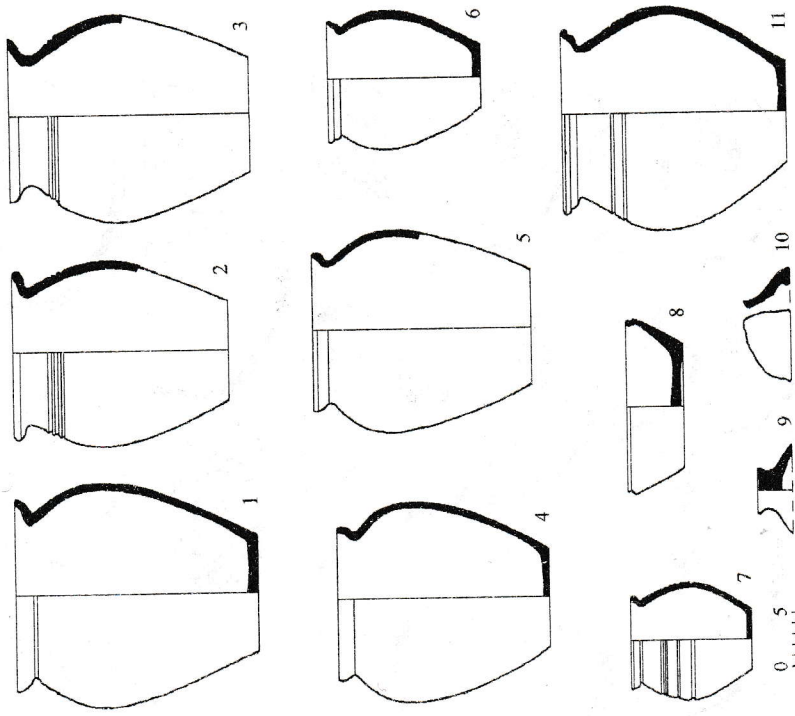
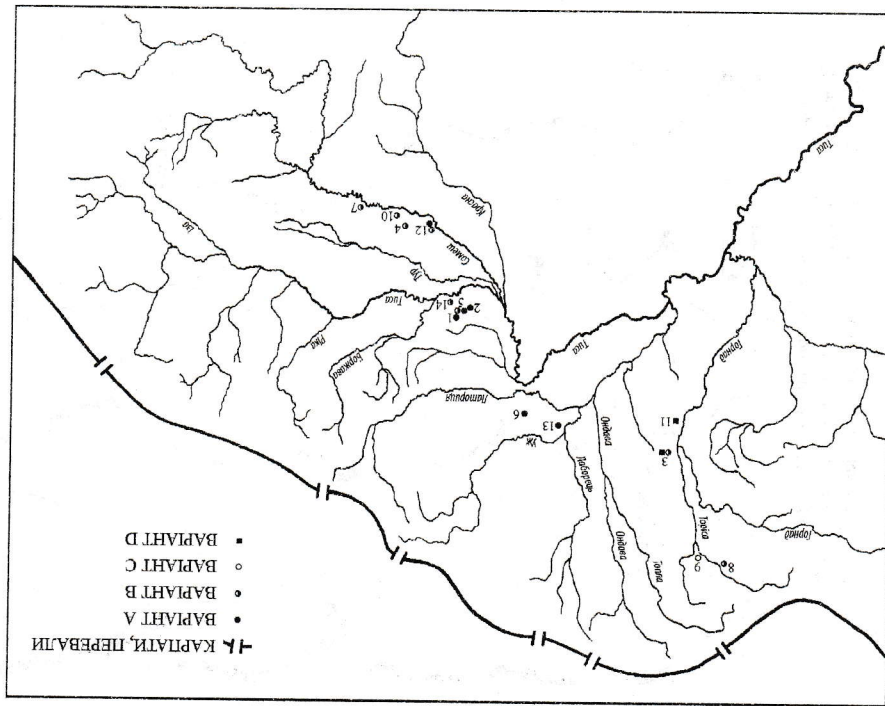

Рис. 6. Кругляна керамика пам' яток Верхнього Лоптяся пізньоримського часу. Підгрупа А. 1-3 - Мечола; 4, 6, 11 - Іза I; 5, 7 - Лужанка; 8-9 - Заболоття; 10 - Паладь Комарівці.

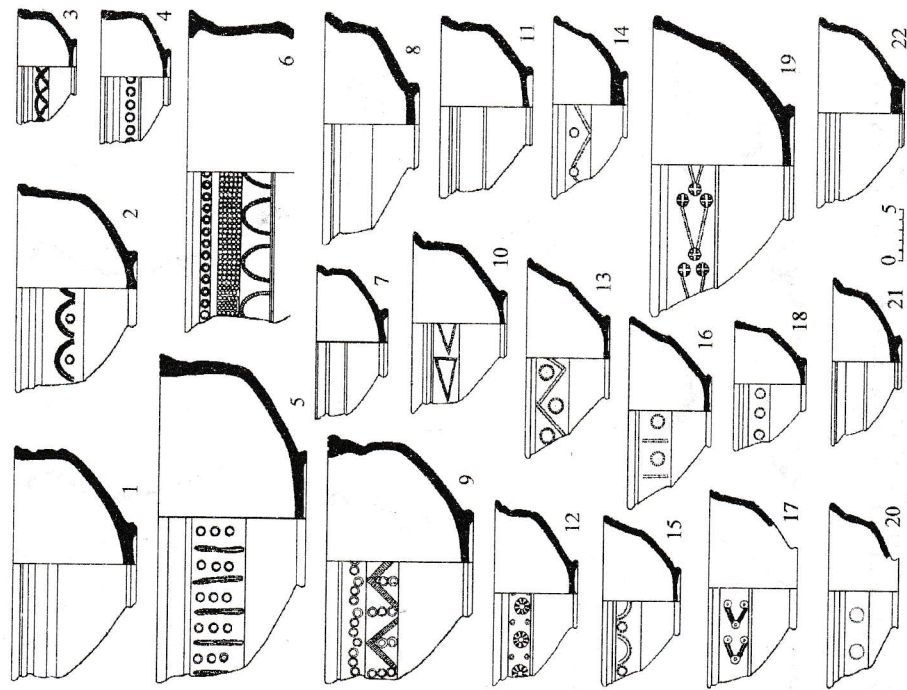

Рис. 7. Кружална кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа Б (миски). 1-7,9-10,21-22 - Лужанка; 8,11 - Коритняни І; 12 - Берештураль; 13-16,18-19 - Берегово VI; 17,20 - Дідово.

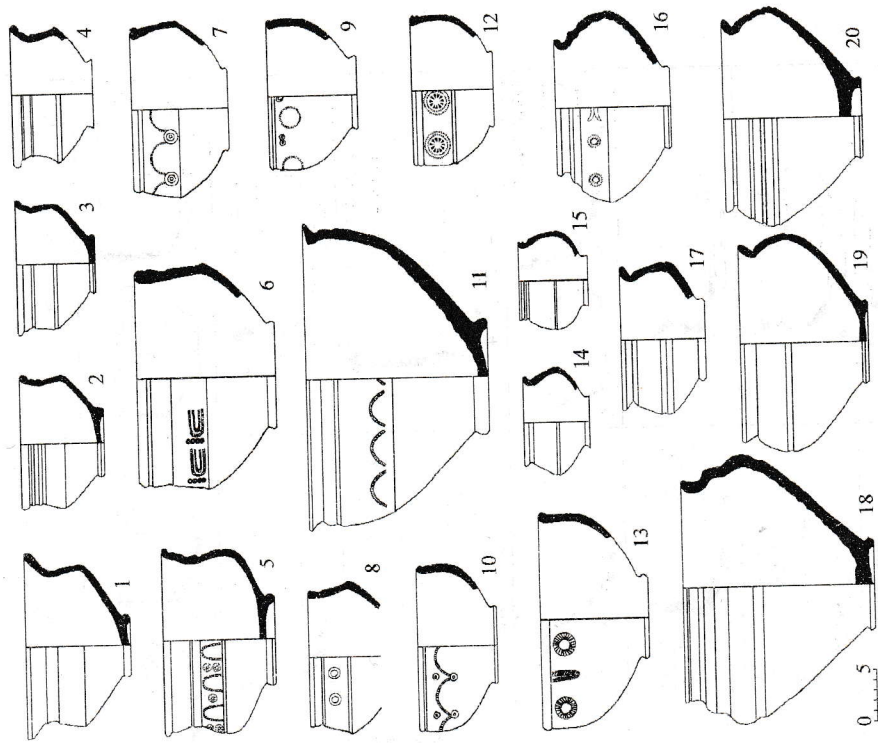

Рис. 8. Кружална кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа Б (миски). 1-4,11,14-20 - Лужанка; 5 - Берештураль; 6,8-9 - Дідово І; 7,12 - Берегово VI; 10,13 - Мочола.

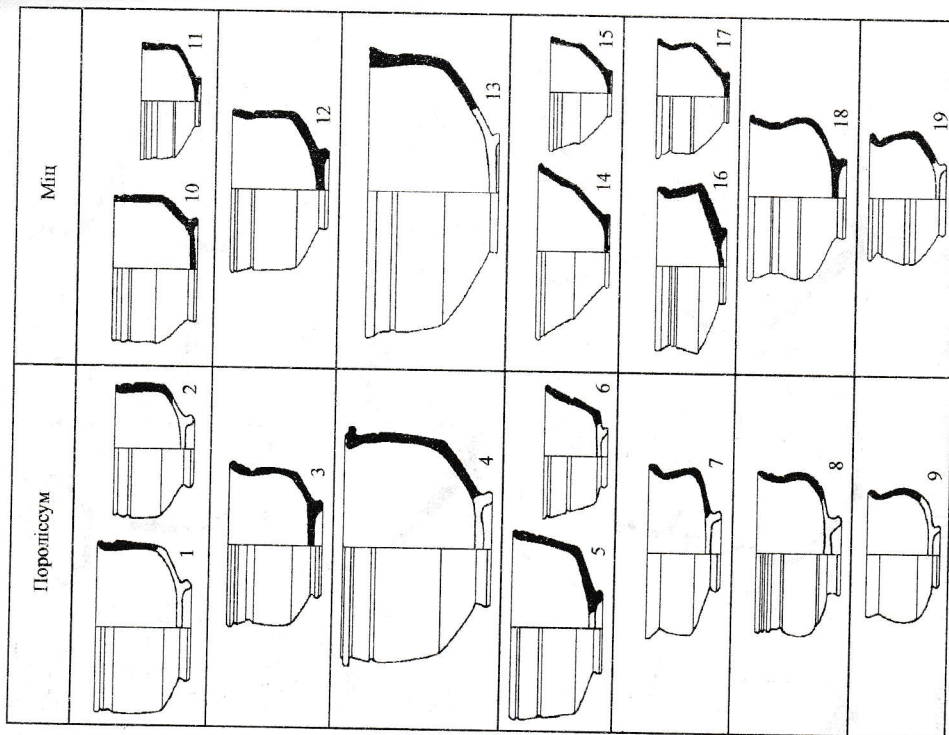

Рис.9. Порівняльна типологічна таблиця основних форм мисок з Поролісуму (1-9) і району Міц (10-19).

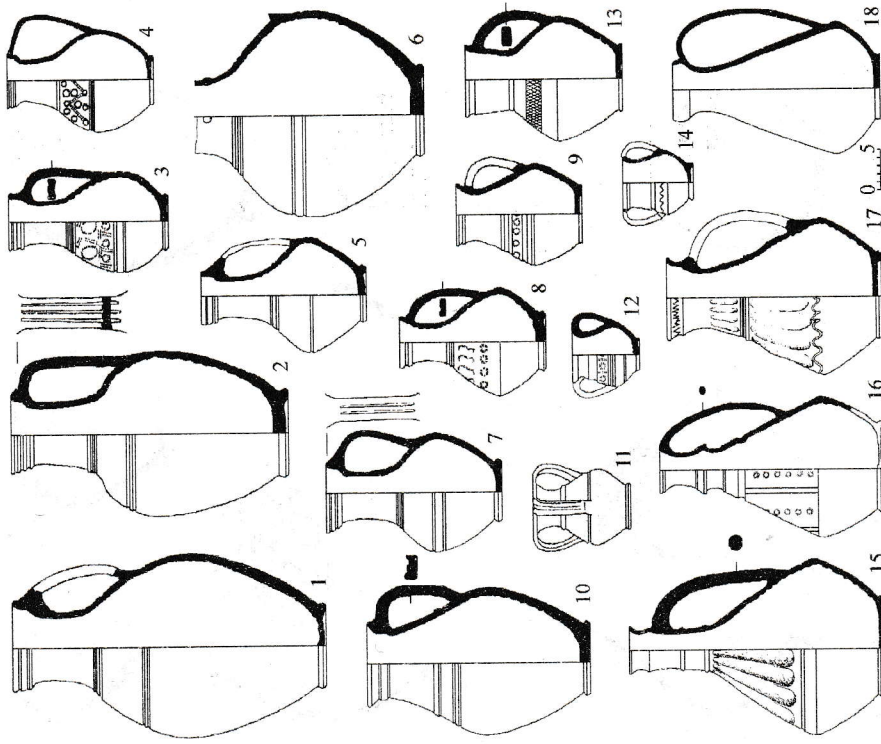

Рис.10. Кругальна кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа В (глички). 1-3,5-10,12-13,15-17 - Лужанка; 4,18 - Берештурань; 11 - Коритняни II; 14 - Шебастовці.

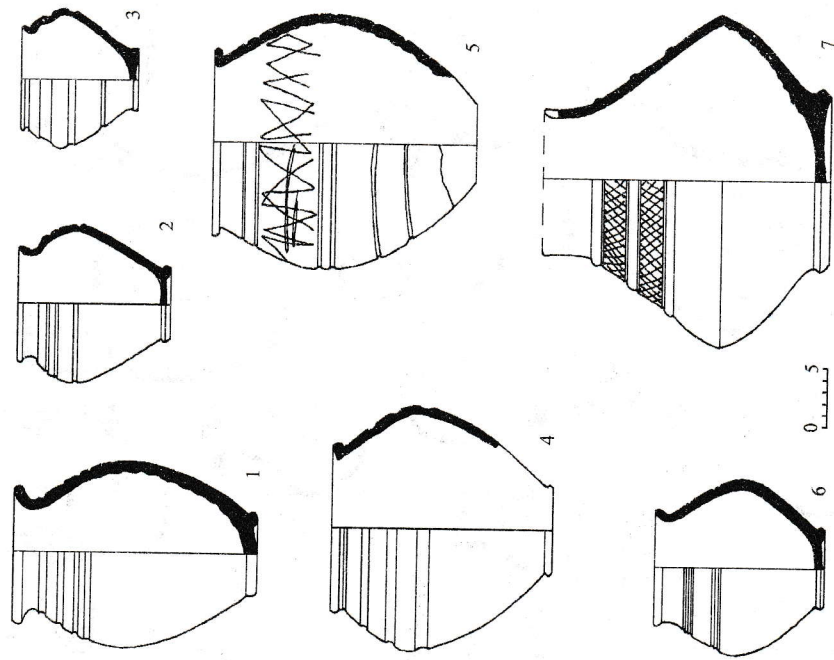

Рис. 11. Кругляльна кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа Б (горщики). 1-7 - Лужанка.

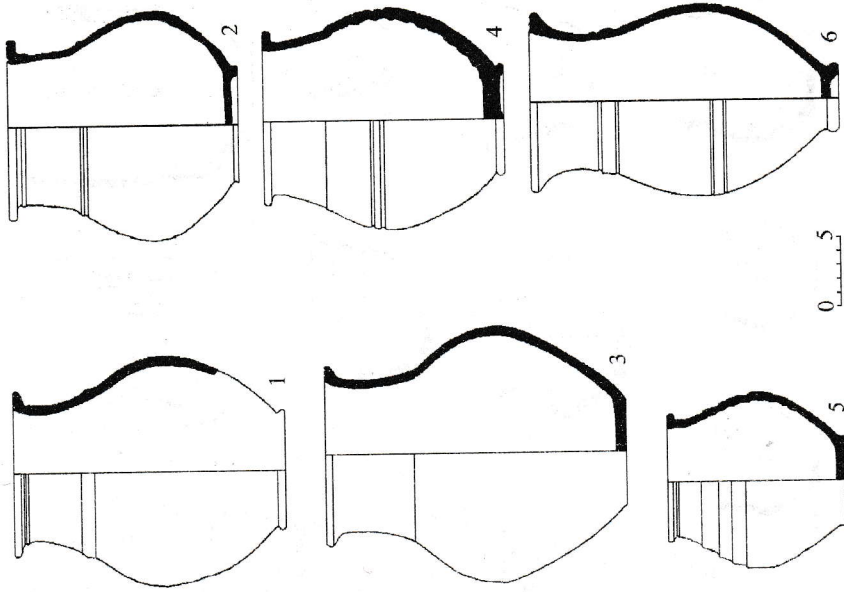

Рис. 12. Кругляльна кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа Б (жбани). 1-2 - Берегово VI, 3, 6 - Берештурань, 4-5 - Лужанка.

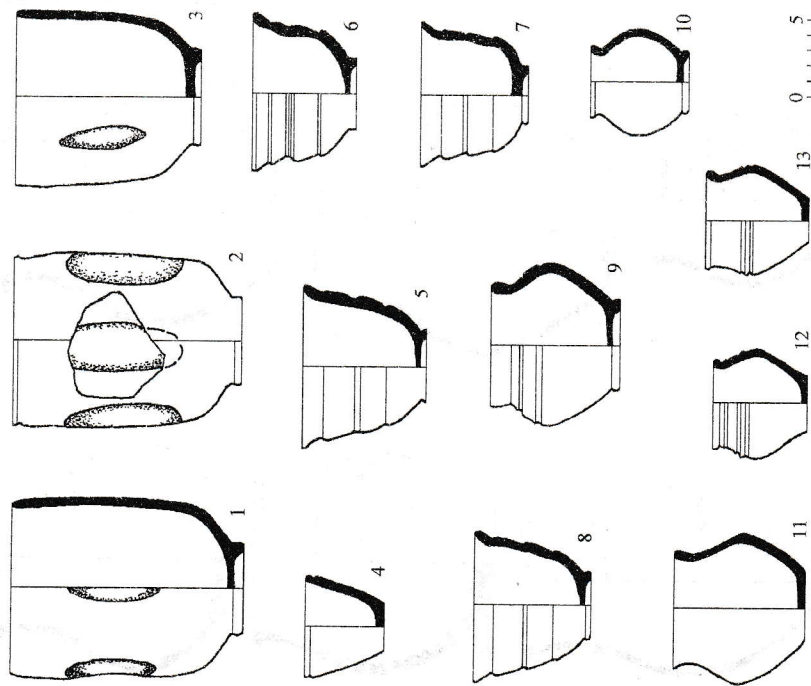

Рис. 13. Кружальна кераміка пам'яток Верхнього Потісся пізньоримського часу. Підгрупа Б (кубки). 1, 3, 9, 11 - Березтурань; 2, 4-8, 10, 12-13 - Лужанка.

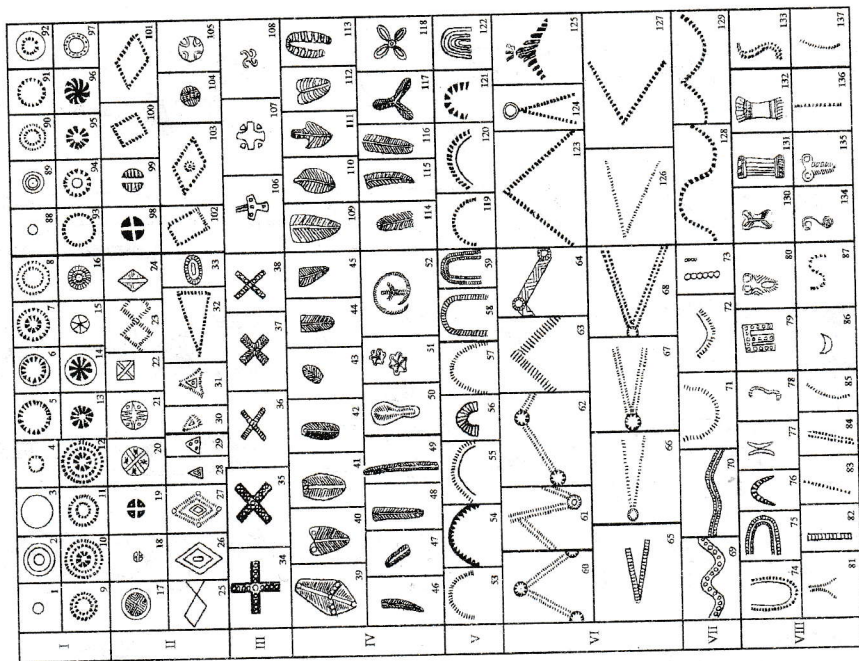

Рис. 14. Порівняльна таблиця шпигмованого орнаменту району Міц (1-87) та Пороліссуму (88-137) (по В.Г.Котигорошки).

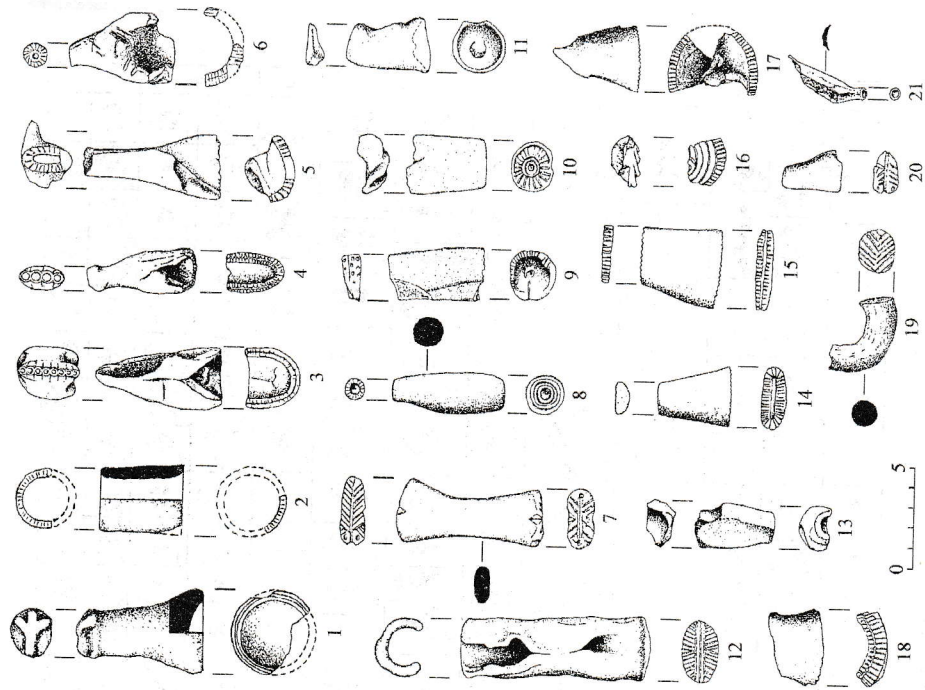

Рис. 15. Шляпки, 1-2 - Лужанка (по В.Г.Котигорошку), 3-21 - Берегшурань (по Е.Литванович).

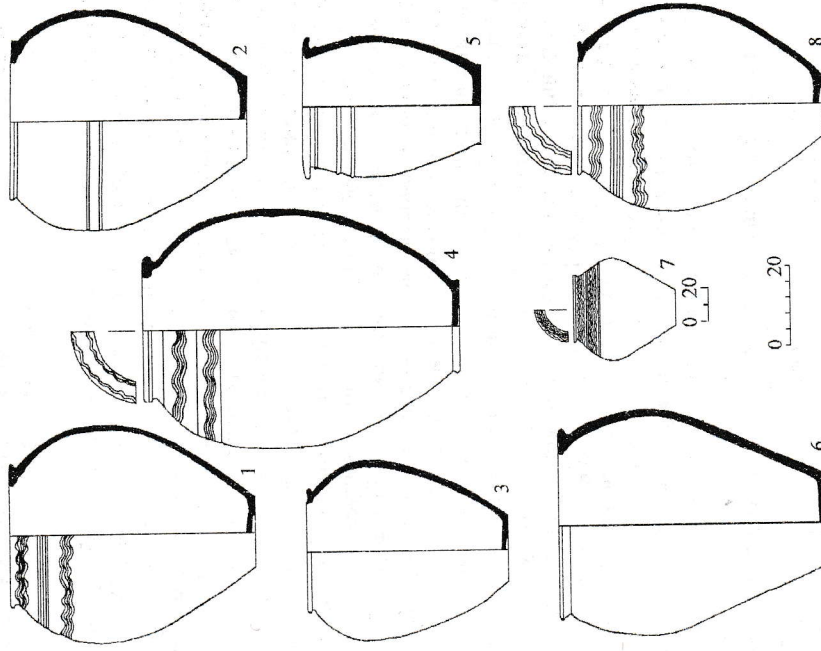

Рис. 16. Кругляльна кераміка пам'ятки Верхнього Подніпрянського часу. Шідгрупа В (піфоси). 1 - Оросіве; 2 - Лужанка; 3 - Сасово; 4 - Іза II; 5 - Петрово; 6 - Шебастовці; 7 - Чичаровці; 8 - Ужгород.